

MÓSER ZOLTÁN

Ferencz császár azt mondta...

Az alkony árnyai

A kiegyezés Magyarországot, vagyis „a magyar korona országait” szuverén királyságként ismerte el. A birodalom mindkét felének saját parlamentje és felelős kormánya volt, ezen kívül volt három közös „császári és királyi” (k. und k.) minisztérium a külügy, a hadügy, valamint a közös költségek fedezését szolgáló pénzügyek számára. A közös császári és királyi „birodalmi minisztériumok” az úgynevezett delegációknak tartoztak felelősséggel. Hatvantagú bizottságok voltak ezek, melyeket a birodalmi tanács, illetve a magyar országgyűlés választott. Valamennyi közös dologban a külön ülésező delegációk tanácskoztak és határoztak. Mindenkor tíz évre szólóan kellett dönteni a közös költségek felosztásáról, az úgynevezett *kvótáról*, a vám- és kereskedelmi szövetségről, továbbá az államadósság törvényéről. Ellentétben az 1848-as időkkel, megmaradt a császári és királyi hadsereg egysége, főként mert Ferenc József benne látta a monarchia egységének támaszát.

A dualizmus, a monarchia az I. világháborúval ért véget, amelynek kezdete, pontosabban a *casus belli* jól ismert: 1914. június 28-án, a boszniai hadgyakorlatokon tett látogatás alkalmával, Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökösét és hitvesét. A Monarchia uralkodó körei türelmetlen diadallal gyászoltak. „A sokáig gunyorosan bújócskázó sors, íme, kegyesen felkínálta az alkalmat: a politikailag és erkölcsileg igazolt casus bellit – írja Hanák Péter egyik tanulmányában. – A trónörökös véres zubbonyának minden képeslapban lenyomatott fényképe, a Halley-üstökös megjelenése, a kávéházban felszedett bizalmas értesülések, a templomokban elsuttogott csodás jelek sokakban babonás rémületet, rossz előérzetet keltettek.”

Július végén, a hagyományos Anna-bált gondtalan, táncos jókedvvel ünnepelték a fővárosban és a nyaralóhelyeken. „Balatonfüreden a színes lampionok alatt hiánytalanul összejött a megszokott jobb közönség. Széles abroncsszoknyák, fehér és rózsaszín tüllruhák, struccoltas kalapok, vakító ingmellények, égkék és sötétbarna dolmányok, aranypaszományos atillák, tiszti csákok színes forgataga hullámozott a Horváth-házban s a kúrszalon dísztermében. Szívderítő párok keringőztek. *A bécsi erdő* meséi andalító dallamára, a *Vígözvegy* mézes muzsikájára, szökeltek a *Tricstracs* polka ritmusára.

S ha az Erzsébet királyné fehéruszályos, bánatos-törékeny alakját idéző *Lehullott a rezgő nyárfa* mélabús borongással, egy-egy újságcím, aggodalmas sóhaj riadt szorongással telepedett is a közönségre, főként a garde-dame-ok és a kártyázó urak háttérben ülő soraira, a prímbás nyomban rázendített a *Lárifárira*, az *Ég a kunyhó, ropog a nádra*, aztán húzta a ropogós csárdásokat szakadatlanul, szakadásig.”

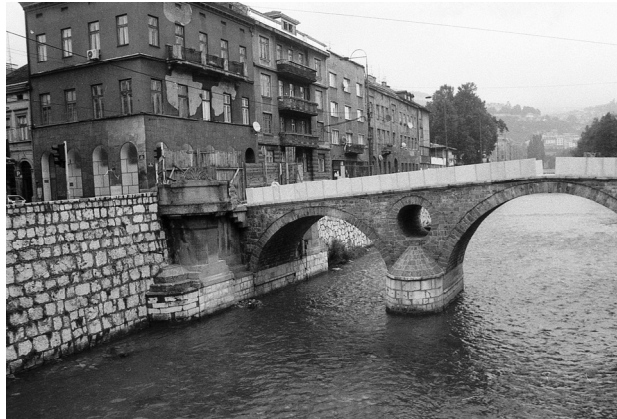
A cigánybanda húzta tehát a gyors csárdást az Anna-bálban, hol „forogtak a k. und k. uniformisok, az öblös harangszoknyák, még egyszer, mielőtt örökre elmerültek volna özönvíz

előtti békebeli világukkal együtt, önfeledten, színpompás, örvénylő kavalkádban, kivilágos-kivirradtig. Észre sem vették, hogy hajnalra az alkony árnyai keltek fel előttük.”

Ez az árny valós volt, sőt rémes, mivel másodnap, július 28-án, a Belgrádban átadott had-üzenettel kitört az első világháború.

Szarajevó

Rossz alvó vagyok. Ezért mindenkit irigylek, akik jó alvók, hisz ők tudnak álmodni. Mert nekem már az sem megy. És ez nagyon hiányzik. De tegnap valami történhetett, mert álom jött szememre, bár nem a legjobb, de álom volt. Visszaálmodott múlt – közelmúlt. Szarajevóban jártam álmomban, ott, ahol az előző nyáron több napig fotóztam. Volt időm, meg feltett szándékomban is állt felkeresni azt a helyet, ahol Ferenc Ferdinándot lelőtték. Azt az emlékezetes helyet egy tábla jelöli, s a márványtablán olvasható szöveg Gavriilo Princip dicsőségét hirdeti. Alatta kis korlát, koszorúknak. Itt akkor csak egy rozsdás drótdarab lógott.

Szarajevóban hűvös, esős, ködös volt az idő, pedig júliust mutatott a naptár. Azon az úton haladtam, amelyen a trónörökös, és ott álltam meg fényképezni, ahol a menet annak idején befordult a hídról. A felvétel elkészítésével várnom kellett, mert egy leány és egy fiú fényképezgette egymást, majd a kezembe adták a gépet, hogy mindkettejükről készüljön egy együttes kép. Ezután természetes, hogy megkérdeztem, hova valók: a fiú angol volt, a leány finn. – És te? – Én magyar, mondtam, és ezen mindhárman elnevtük magunkat. Nevettünk, mert magyarázkodni itt nem kellett, s nem is lehetett.

Aznap, felébredés után is folyton a szarajevói emlékek tolultak eléem. Nem véletlen, hisz egyetlen nap alatt az itteniek annyi borzalmat meséltek az ottani háborúról, amelyet felfogni is nehéz, de feldolgozni még nehezebb volt. Úgy tűnik, hogy máig viselősen őrzöm. Ott is, itthon is, most is az jut folyton eszembe, hogy ez a város olyan hely – mert olyan helyen van? –, ahol az élet értelme és a világ értelmetlensége szokott egymásnak randevút adni, de ennek soha nem szerelem, hanem mindig háború a vége.

Népdalok

Szarajevóból, ha már ott vagyunk, átmentünk a hegyeken túlra, Mostarba, mert épp akkor adták át az újra felépített híres hidat, amelyet a háborúban szétlőttek. Itt jutott eszembe, hogy Mostar szerepel magyar bakanótákban is, emlékezve az első világháborúra, az ottani menetelésre.

*Tenta, penna, kalamáris, papiros,
Huszár gyerek Boszniába masíroz.
Zászló alatt szól a rezesbanda,
Gyere, pajtás, álljunk be a verbunkba!*

*Mosztár város gyásztemető-kapura
Ki van tűzve Ferenc Jóska zászlója.
Szomorúan fújdogálja azt a szél,
Édesanyám, de nagy búra neveltél!*

Ezt a népdalunkat Kiss Géza az ormánsági Kákicson, később Olsvai Imre Csányoszlón gyűjtötte. Ez a jól ismert verbunk kései utóda, immár megváltozott szöveggel, amely az első világháborúra utal. Az ekkor keletkezett katonanóták közül most csak azokról szólok, amelyek szövege egy-egy konkrét csata helyszínére utal, vagy Ferenc Józsefhez kapcsolódik. Ezek majd mindegyike fájdalmas panaszdal. Az alábbi népdalunkat Sárosi Bálint 1968-ban Csíkrákoson gyűjtötte.

*Ferencz császár azt mondta,
El kell menni háborúba.
Nem fogadta kérésünköt,
Abból kiadni részünköt.*

*El kell menni messze útra,
A francia háborúba.
Mert ha mi nem megyünk oda,
Eljön hozzánk a francia,
Félvilágot meghódítja.*

*Borjút veszek a hátomra,
Köpönyegem koszorúba.
Tizenhat fontos a puska,
Úgy indulok messze útra.*

*Jaj, de sebes víz a Rajna,
Keskeny palló vezet rajta.
Hogyha én leesem róla,
Rögtön elviszen a Rajna.*

*Nem adták ki a részünköt,
Itt kell hullassuk vérünköt,
Itt töltjük el az aratást,
Talán meg sem lássuk egymást.*

A legismertebb első világháborús katonanótánk, amelyet ma is sokfelé dalolnak, az olasz harcszíntérre, a véres doberdói harcokra utal: 1916 nyarán az Isonzónál nagyon sok magyar katona lelte halálát.

*Kimegyek a doberdói harctérre
Feltekintek a csillagos nagy égre
Csillagos ég, merre van az én szép hazám
Merre sirat engem az édesanyám.*

*Én Istenem, hol fogok én meghalni
Hol fog az én piros vérem elfolyni
Eltemetnek az erdei gyöngyvirágok
Megsiratnak a falumbeli leányok.*

*Édesanyám mért szültél a világra
Kilenc fontos ágyúgolyó számára
Kilenc fontos ágyúgolyó főbe talál
Azt se mondom, hogy voltál édesanyám.*

Nem az egyetlen vagyok, aki szereti énekelni az alábbi, fájdalmasan szép, újstílusú népdalunkat, amelyet én eredeti felvételtől ismerek: Bartók Béla két kislány énekét Rákoskeresztúron vette fonografra 1919 után, amikor Pestről ide kiköltözött.

*Megjött a levél fekete pecséttel,
Megjött a muszka százezer legénnyel;
Százezer ágyúval áll a harc mezején,
Így hát, jó anyám, elmasírozok én.*

*Fújják, fújják má, fújják a riadót,
Sok magyar gyermeknek előreindulót;
Kezét vagy lábát a golyó ellövi,
Szegény meg sem hal, máris eltemetik.*

Rákoskeresztúr (Pest m.) Batovszky Zsuzsi, Zihla Rozi

Az *El kell menni katonának* című, 1981-ben megjelent könyvében Soltész István hosszabb szöveggel közli:

*Esik az eső, ázik a heveder,
Gyenge lábomat szorítja a kengyel.*

*Bársony lekötés szorítja lovamat,
Nehéz karabély nyomja a vállamat.*

*Megjött a levél fekete pecséttel,
Megjött a muszka százezer legénnyel;
Százezer ágyúval áll a harc mezején,
Így hát, jó anyám, elmasírozok én.*

*Fújják (a) riadót, verik a rézdobot,
Sok tiszt kiáltja: Előre, magyarok!
Szólnak az ágyuk, ropognak a puskák,
Szomorú nótát fújnak a regruták.*

*Jön a kapitány piros pej paripán.
Kardja megvillan az egyik oldalán.
Kardja megvillan, az ágyú elrobban,
Szép piros vérem a földre kiloccsan.*

*Sírhat-ríhat már az az édesanya,
Kinek fiát viszik a háborúba.
Kezét vagy lábát a golyó ellövi;
Meg sem hal szegény, már el is temetik.*

Kallós Zoltán a moldvai Klézsén szintén gyűjtött egy szokatlan feléptésű, Ferenc Józsefre utaló dalt. Azért tettem a rövid mustra végére, mivel az összes, a harctéren elesett, életüket feláldozó magyar katonának állít maradandó emléket.

*Azt izente Ferenc Jóska,
Legény kell a háborúba,
Kedves barátom.*

*Eléizent ez ellenség,
Kössön kardot e legénység,
Kedves barátom.*

*Kardot kötött e legénység,
Sok anyának keserűség,
Kedves barátom.*

*Legények e háborúba,
Leányok keserű búba,
Kedves barátom.*

*Galacvári templom alja,
Zászlókkal van támogatva,
Kedves barátom.*

*Feteke zászlók lobognak,
S e leányok szépen sírnak,
Kedves barátom.*

*Ne sírjatok ti szép lányok,
Visszajön még galambotok
Kedves barátom.*

*Visszajönnék akik élnek,
Ottmaradnak kik meghaltak,
Kedves barátom.*

*Galacvári de szép mezőn,
Ott nyugszik az én szeretőm,
Kedves barátom.*

*Nyugodjatok szép virágok,
Éltetek nem sajnáltátok,
Kedves barátom.*

*Véreteket ontottátok,
Testetek földbe zártátok,
Kedves barátom.*

Több volt az elégnél

Az I. világháborúról alig vannak dokumentum értékű fényképeink, szemben a második világháborúval, vagy a korábbi krími háborúval. De vannak festmények, rajzok, hisz a Hadügyminisztérium egy egész csoport festőt szerződtetett a haditudósítók mellé, hogy az eseményeket művészi módon megörökítsék.

A festő Mednyánszky Lászlónak a háború kitörésekor az a régi álma, hogy a háborút láthassa, beteljesedett: önként jelentkezett katonai szolgálatra, de korára való tekintettel – 62 éves ekkor – besorozása nem volt lehetséges. Sógorának, Czóbel Istvánnak a segítségével, Tisza István személyes közbenjárására a Császári Sajtóhadiszállás munkatársaként mégis alkalmazták.

1914. szept. 6-án kelt leveléből idézek: „Kedves István! Holnap megyek, mint a Budapesti Hírlap és az Új Idők (Wolfi) rajzolója jó fizetéssel, ellátva minden lehető igazolvánnyal. Mihelyt helyben leszek, megint írok. Címem: Sajtóhadiszállás, Galícia. Az odautazásom valószínűleg hosszú és unalmas lesz.”

Mint hadifestő, 1914. szeptember 7-től kezdve 1918-ig, az egészsége végzetes megromlásáig kisebb megszakításokkal ugyan, de folyamatosan járta a Monarchia hadszíntereit. E két

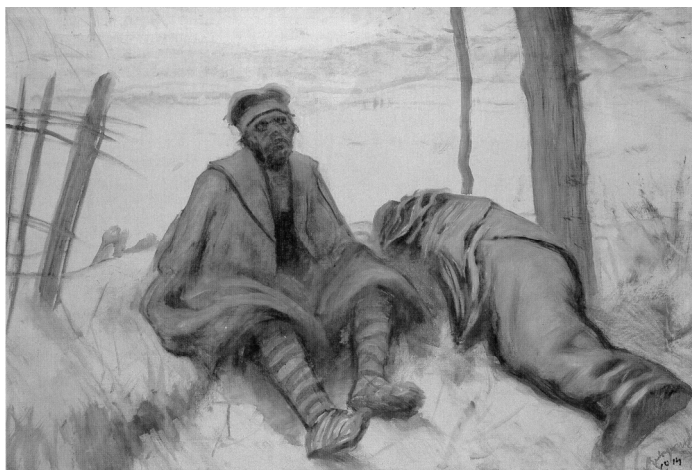
és fél év alatt csaknem minden fontosabb frontvonalon megfordult Galiciától Szerbiáig. 1914 végén így írt barátjának és mecénásának, Wolfner Józsefnek a frontról: „Amit itt tapasztalok, látok és hallok naponként, olyan nagyszerű, rémségesen szép, felséges, hogy ezt még a legnagyobb drámaíró se volna képes olvasóival megértetni. Képzelheted hogy milyen mohón jegyezgetek, ámbár tudom, hogy milyen katzerjammer lesz belőle.”

Miri hűgának Nagyórrre, 1916-ban szintén lelkesedve írta: „Egy csekély baleset ellenére is tökéletesen jól vagyok. [1916. július 31-én az olasz fronton könnyebben megsebesült.] Még sohasem láttam ennyi grandiózus és érdekes dolgot.”

De 1916 decemberében már másként vélekedett: „Különben minden, amit lát, hall és olvas az ember, borzalmas. Ilyen keményen talán még sohasem büntették ezt a vén Európát...” A következő évi levelében, tehát 1917-ben már a béke óhajtását fogalmazta meg: „Sokat hall az ember a békéről. Bárcsak mihamarább vége volna ennek a véres álomnak, már több volt az elégnél is.”

Mednyánszkyról, és a háborús képeiről sokat és sokan írtak. (Meg kell említenem a művészettörténész Markója Csilla nevét, és az *Egy másik Mednyánszky* című tanulmánykötetét, amelyet írás közben nagy haszonnal forgattam.) Én itt most röviden Pernecky Gézát idézem, aki szerint Mednyánszky ezen képein a „természet itt már csak nyers deszka-háttér, rozsdás vászon, vagy fehérre meszelt alapozás, csupa olyan anyag, amiből akár koporsókat is lehetne ácsolni. A tekintetek üresek, üvegesek, vagy egyszerűen nincsenek sehol sem, megette őket az árnyék. Néhány oldalára fektetett emberi test, amint éppen azon van, hogy belerohadjon a földbe, és így pótolja a közben kipusztult növényi vegetációt. Didergés, fázósan összerándult kezek és lábak. És egészen a kép alsó szegélyére lenyomva ott vannak azok a szörnyű menetek, vonulások. Igen, menetek és vonulások, de ahogy elolvasom a kép-aláírást, szárazon koppan a katonai zsargonból vett helyesbítő szó: trén. Szóval trén. Hosszan elnyúló, a hegyek közé kígyózó sorok – elvándorlás a ködbe, a sehová.”

Mednyánszky ekkor készült képei között (a címek szerint is) rengeteg a haldokló, a halott vagy sebesült katona, és ezzel együtt a szenvedés, a didergés és az enyészet. A sok közül én itt egyet választok ki, a Magyar Nemzeti Galériában látható, méteres olaj képe előtt az ember valóban dideregve és együttérzéssel áll meg. A címe: *Szerbiában*, a megfestés éve: 1914.

Sarkantyú Mihály, 1981-ben megjelent könyvében ezt írja e képről: „Aléltan ül a főalak a téli táj világvégeszerű fehérszürke izzásában, magatehetetlen, talán már halott társa mellett; kábult magányában utolsó erőfeszítéssel dacol a megsemmisülés tudomásul vehetetlen tényével. A bágyadt szürkés-zöldekre, a fátyolos, fehérrel kevert kékekre és néhány erjedt világosbarna színre épülő kompozíció egyszerre nyújtja a feszesség és ernyedtség képzetét. A jobb és bal sarokból fölfelé épülő formaelemek a főalak felsőtestére, hátracsukló fejére vezetik a figyelmet. A sok szögletes formát, a fák és a kerítéslécek összetartó, függőleges ütemét a fehérlő háttérbe írt apró foltok rendszere mellett középpüth hullámmozgású ritmus, a ruha- és köpenyredők játéka bontja meg. Mednyánszky talán legismertebb kompozíciója a saját »földi maradványait« megért ember alakját a háborús szenvedés szimbólumává emeli.”

Talán nem is az alakok, hanem a színek hordoznak ezeken a képeken szimbolikus üzenetet: utoljára ragyogják be ezt a földet földöntúli fénnel és színekkel, mert holnap már minden elmúlik, s marad a pusztulás, marad valami nagy üresség, amit ma is érzünk, mert tudjuk, hogy valóban ez történt.

Ott maradnak, akik meghaltak

A gorlicei csata színhelyén kísérelünk a költő és jeles történész, Kovács István, volt krakkói főkonzul volt. Neki köszönhetem, hogy elolvashattam a Galíciában lévő magyar katonasírokról szóló írását. Most az itt látható fénykép magyarázatoként ebből idézek néhány részt.

„Az első világháború kirobbanásától kezdve a francia és angol hadvezetés óriási reményeket fűzött az orosz katonai gőzhengerhez. Hónapokon át úgy tetszett, hogy joggal, hiszen II. Miklós cár Galíciába betört hadserege feltartóztathatatlanul nyomult előre, s 1914 decemberének elején megközelítette Krakkót. A központi hatalmak csapatainak a december 3. és 14. közötti, Limanowa térségében összpontosított támadással az ellenséget mintegy 40 kilométerrel sikerült visszavetniük. 1915 elején a Szcucin-Tarnów-Gorlice-Konieczna vonalon megmerevedett a front.”

A tavasz folyamán a nyugati frontról átdobott XI. német hadsereg támogatásával a jelentősen megerősített osztrák-magyar csapatok 1915. május 2-án – és az azt követő napokban – Gorlicénél és a tőle északra húzódó vonalon áttörték a frontot.

„A galíciai harcokban a német és az osztrák-magyar seregek is több százezer halottat és sebesültet veszítettek. A halottakat a csatatéren vagy a csatatér közelében hantolták el... A sírkertek tervezői az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország legkiválóbb építészei és képzőművészei voltak. Az építészek nagy körültekintéssel választották meg a sírkertek helyét, amelyet rendszerint a hegygerincekkel, dombháttakkal, folyó- és patak völgyekkel rendkívül tagolt galíciai tájban általában a csatatérhez legközelebb eső magaslaton, dombháton, hegycsúcson jelöltek ki. A látogatónak felfelé, szinte az égbe kell kapaszkodnia a temetőbe menet, míg a holtak szinte a mennyországból néznek szét a világon. A sírkertből valóságosan is a hősök hazája felé vezet az út.”

1918 után ezek a temető kertek mint „idegen testek”, pusztulásnak indultak: benőtték a fák, bokrok, bozótos cserjék, kerítés sem védte őket. Ezek rendbetétele csak az 1980-as évek második felében kezdődhetett el. A galíciai katonatemetők közül a Luzna mellett emelkedő 400 méter magas Pustki-hegyen alakították ki az egyik legnagyobb sírkertet, ahol 1200 (többségében lengyel) katona, köztük közel 130 magyar honvéd nyugszik – mindnek ismerjük a nevét. A temető magyar percelláinak teljes rekonstrukciójára 2002 tavaszán került sor.

„Május 1-jére, a gorlicei csata előestéjére a magyar parcella sírjai megközelítően úgy festettek, mint nyolcvanegynéhány évvel azelőtt – írja Kovács István. – Elvonulhattunk a sírkeresztek előtt. A névtáblák révén mintha feltámadtak volna az elfelejtett katonák.”

Minden útikönyv szól arról, hogy milyen szép kilátás nyílik innen a Tátrára. De ide magyar utazó elsősorban azért jön, hogy egy-egy gyertyát, mécsest gyűjtson, és ennek pislákoló fényénél elfogadja, befogadja e sírok intelmeit.